

ODYSSEE

JAN CREMER BIJ DE BEZIGE BIJ

- Ik Jan Cremer* (1964)
Ik Jan Cremer Tweede boek (1966)
Made in USA (1969)
Sneeuw (1976)
Logboek (1978)
De Hunnen/Oorlog (1983)
De Hunnen/Bevrijding (1983)
De Hunnen/Vrede (1983)
Wolf (1993)
De Venus van Montparnasse (1999)
I paint I write I paint (2000)
De wilde horizon (2003)
Verloren gedichten (2004)
Brieven 1956-1996 (2005)
De Cremer Tapes (2006)
Ik Jan Cremer Derde boek (2008)
Odyssee. Fernweh (2016)

JAN CREMER

Odyssee
Fernweh

2016

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

FERNWEH is het eerste gedeelte uit de ODYSSEE-cyclus.

Copyright © 2016 CINC. LTD. C.I.

Omslagontwerp Michaël Snitker I.C.D.

Omslagfoto Jan Cremer Photo Collection New York

Foto auteur Alex de Groot

Vormgeving binnenwerk Peter Verwey, Heemstede

Druk Bariet, Steenwijk

ISBN 978 90 234 9982 4

NUR 301

debezigebij.nl

Opgedragen aan Babette en Ivan

Was schert mich Weib, was schert mich Kind?
Ich trage weit bess'res Verlangen;
Lass sie betteln gehn, wenn sie hungrig sind, –
Mein Kaiser, mein Kaiser gefangen!

Heinrich Heine, *Die Grenadiere*

Show me a hero
And I'll write you a tragedy

F. Scott Fitzgerald, *Notebook E*

1

Bij het opruimen van de koffer met nagelaten papieren van mijn moeder krijg ik een opgevouwen, deels gekreukeld, de randen gerafeld, stuk papier in handen. Het is het 'Shell-verkeersspel', een voor de oorlog door de benzinemaatschappij uitgegeven soort ganzenbordspel, en met dat vel papier komen ook de herinneringen. Hoe mijn moeder en ik dat spel speelden, uitgevouwen op tafel, verlicht door het flakkerende vlammetje van de carbidlamp en later onder de schemerlamp, als er een paar uur elektrisch licht was. Het was oorlog. Op de achterkant ontdek ik enkele door de jaren heen vervaagde potloodtekeningen. Een moeizaam getekend hakenkruis, blijkbaar behorend tot het straatbeeld van de Emmastraat, maar ook mijn eerste handtekening. Mijn naam. Mijn moeder schrijft het voor in haar sierlijke handschrift en ik doe haar na. Moeizaam in stokkende hanenpoten. Daar staat voor het eerst en voluit mijn naam geschreven. Door mijzelf! Ik moet zo'n tweeënhalf geweest zijn. Maar dan zie ik MIJN EERSTE TEKENING. De tekening die ik kort na mijn vaders begrafenis heb gemaakt. Ik moet even wennen.

Plotseling ben ik weer terug in de Emmastraat, december 1942. Ik zie twee figuren, moeder en kind, mijn moeder en ik, met een schep in de hand waarmee zand in het graf werd gestrooid. Dan zie ik de kist waar mijn vader in ligt, zijn eeuwige hoed op. Dat moet ik me dus van hem hebben herinnerd: die hoed. De kist is versierd met twee vlaggetjes aan weerskanten. De deksel van de kist heeft zes raampjes. Venstertjes met gordijntjes ervoor. Ik herinnerde me bij het zien ervan, zestig jaar later, dat mijn moe-

der me had verteld dat mijn vader mij zo altijd vanuit de hemel kon zien. Links van de kist staat een buiten proporties grote doodgraver met uitgestrekte armen dreigend in het zwart, die moet op mij de meeste indruk hebben gemaakt. Rechts staat een politieagent met getrokken pistool. De agent die altijd voor de deur van de ziekenhuiskamer van mijn vader was gepost, wachtend op zijn herstel. Maar de politieagent lacht. Omdat die van z'n taak verlost is misschien, eindelijk van Cremer af is.

2

Wie was Cremer eigenlijk, de man die mijn vader is, de ontdekkingsreiziger zoals ik hem ken. Ik wil nu eindelijk eens weten waar ik vandaan kom. Wie was mijn moeder. Jarenlang dacht ik het wel te weten maar na haar heengaan in 2001 verdwaalde ik steeds verder in het woud van geheimzinnigheid. Waren deze mensen die mij op de wereld hebben gezet zulke bijzondere persoonlijkheden of is de mythevorming – vooral als het mijn vader betreft – steeds meer een eigen leven gaan leiden. Valt de geheimzinnigheid achteraf bezien wel mee.

Al een halve eeuw probeer ik erachter te komen wat mijn werkelijke familieachtergrond is. Het verleden is een in elkaar verstrikte knoop versleten veters, die je er een voor een uit moet pulken. Maar steeds als ik er een paar uiteen heb gehaald raken ze weer in de knoop. Uit die alsmaar borrelende krater van mijn herinneringen, de vele uren gesprekken die ik door de jaren heen gevoerd heb met mensen die mijn vader en moeder 'van dichtbij gekend' hebben, de talloze archiefdozen, de Nederland-

se, Duitse en Hongaarse militaire registers, dossiers en rapporten die ik heb doorgeploegd, in binnen- en buitenlandse bibliotheken, nationale archieven – al dan niet geheim – probeer ik de ingewikkelde afkomst van mijn familie, zowel van vaders- als van moederskant te achterhalen. Ik vrees dat het verhaal over mijn afkomst altijd onvolledig zal blijven. Want waarom sta ik nog steeds voor gesloten poorten, word ik geconfronteerd met verdwenen archieven, zijn de dossiers waar ik achteraan zit niet meer ter inzage wegens brand- en waterschade. Waarom duurt het soms jaren voor ik antwoord krijg op de meest eenvoudige vragen. Zijn dossiers op last van hogerhand plotseling ‘geschoond’ en wordt dat na veel aandringen pas gemeld.

Al in de jaren zeventig was ik hieraan begonnen maar ik stuitte steeds op een muur van onduidelijkheid. Mensen die beweerden dat ze mijn vader goed gekend hadden haakten plotseling en zonder redenen af of kwamen niet opdagen op afspraken. Weer anderen – familieleden meestal – wilden alleen met mij praten als ik plechtig beloofde er niet over te schrijven. Vroegere collega’s van hem, oud-journalisten, beweerden door de telefoon hem niet te kennen maar belden na kantoortijd anderhalf uur lang om over Cremer te vertellen. Ikzelf heb mijn vader amper gekend. Hij stierf toen ik twee was.

Ik probeer een zo correct mogelijk portret van mijn ouders te reconstrueren maar besef tegelijkertijd dat het onvolledig is en op een paar punten misschien niet hoeft te kloppen. Ik ben geen historicus.

Tot aan mijn meerderjarigheid was ik Rijkspupil. Begin 2000 doe ik herhaalde pogingen om mijn dossier bij de

Raad van de Kinderbescherming te lichten. Daar moet ook veel over mijn familie in staan. Eerdere pogingen in de jaren daarvoor zijn mislukt onder het mom van geheimhouding en bescherming van getuigen. Ik wil weten wie er over mij jarenlang gerapporteerd heeft, wie ons heeft bespioneerd, ons heeft verkleit. Dat moet een halve meter dik dossier zijn.

Nu is het ook weer wachten op antwoord. In 2004 krijg ik eindelijk bericht als ik de rechtbank in Almelo ingeschakeld heb. ‘Dossiers 1956/193’ zijn, zonder medeweten van de directeur van de Raad voor de Kinderbescherming, op oekaze van een hoge ambtenaar op het ministerie van Justitie onmiddellijk na mijn verzoek vernietigd. Waar waren ze daar zo bang voor? Dat ik er misschien over ging schrijven?

3

Wat ik tot nu toe heb kunnen achterhalen.

Na een lange zeereis komt mijn vader in 1899 vanuit Batavia in de Amsterdamse haven aan. Hij heeft dan zijn militaire dienstplicht bij de Koninklijke Marine vervuld, in Balikpapan op Borneo, daarna in Atjeh. Hij gaat op zoek naar werk, hij is dan 22, en gaat wonen in Koffijhuis en Heerenlogement ‘De Stuiver’, midden in de rosse buurt, met bordelen, danshuizen en taveernes, slechtverlichte nauwe stegen vol hoeren, cabarets en kroegen. Met zeelui, havenarbeiders en souteneurs. Dag en nacht rumoer, overvallen en vechtpartijen. Na jaren Indië en nu in een drukke en energie uitstralende havenstad zal hij zich daar zeker thuis gevoeld hebben en niet naar zijn

benauwende en dorre geboortestad Enschede hebben willen terugkeren. Al snel verhuist hij naar de Spuistraat (daar woonde ik in 1960 vlak om de hoek, in de Rosmarijnsteeg) en het jaar daarop naar een ruwe, arme en opstandige volksbuurt op de Oostelijke Eilanden waar het onafgebroken broeit; de stakingen van de havenarbeiders en zeelui worden bloedig en hardhandig uiteengeslagen. Militaire patrouilles houden de buurt in de gaten, er heerst continue onrust, in het havenkwartier waar vaak wilde stakingen en ongeregelde heden plaatsvinden. Mijn vader zal daar zeker inspiratie hebben opgedaan voor zijn latere opstandige gedrag. Vanaf 1900 woont hij op twee verschillende adressen. Na een verblijf van een aantal maanden in Parijs, trouwt hij met Margaretha Elisabeth Smit, dochter van 'Smit Koloniale Waren en Comestibles', en gaat met haar in de Van Ostadestraat wonen. Hij heeft inmiddels werk gevonden als smid maar wil hogerop in de wereld.

Zijn broer Cornelis Cremer trouwde in hetzelfde jaar met Helena Smit, de zus van Margaretha. In De Pijp krijgt de jonge Cremer de smaak van het échte, mondaine leven al snel te pakken als hij de roemruchte nachtsociëteit 'Het Wapen van Habsburg' bezoekt. In kleine kring maakt daar Eduard Jacobs furore met zijn felrealistische, ongepolijste, rauwe liederen en maatschappijkritiek. Cremer moet zich in deze omgeving van gelijkgestemden helemaal in zijn element gevoeld hebben. Hier wordt niet alleen de socialistische heilsboodschap verkondigd, maar ook nog eens op artistieke en inspirerende manier vormgegeven. Vanaf 1902 woont hij in de Overtoombuurt. Vervolgens

vertrekt hij van 3 mei 1911 tot 16 maart 1912 naar Parijs, waar hij voor die periode officieel ingeschreven staat. Dan trekt hij de wereld rond om in 1920 weer voor een tijdje in Amsterdam te komen wonen met een nieuwe verovering. Hij wordt partner in haar vaders zaak aan de Haarlemmerdijk. In 1933 woont mijn vader hoofdzakelijk in Spanje, maar houdt ook een adres in Amsterdam aan, Heiligeweg nummer 73, midden in het centrum. Later dat jaar woont hij met een Duitse vriendin in de Volkerakstraat nummer 43. Mijn vader heeft veertig jaar rond de wereld gereisd en twaalf jaar in zijn geliefde stad Amsterdam gewoond. Berlijn en Barcelona – naast een korte periode in Enschede – waren de andere steden waar hij jaren doorbracht.

4

De eerste bijeenkomst van ontevreden arbeiders die mijn vader bijwoont moet een onuitwisbare indruk hebben nagelaten. Hij zal, aangespoord door Cornelis, die hem van socialistische lectuur voorziet, later bewogen stukken schrijven, onder meer in *Recht door Zee*, *Morgenrood* en *De Vrije Socialist*, bladen waarvan Domela Nieuwenhuis de redactie voert. Mijn vader wordt een vrijdenker met een romantische inborst. In zijn vlammende, sociaal bewogen stukken zal hij zich fel tegen elk onrecht keren. Zijn leven lang. Wanneer hij in Enschede ongewild verwickeld raakt in een rechtszaak waarbij de uitvinding van het perpetuum mobile een grote rol speelt, en hij de zaak verliest, zal hij zich wreken door een fel pamflet te publiceren waarin hij het juridische wanbeleid aan de kaak stelt. De betrokken notabel, Eduard Schnitger, arrondissementsdeurwaarder

(mijn vader vermoedt een onderonsje tussen de rechtbank in Almelo en hun gerechtsdeurwaarder), wordt openlijk op straat gehoond en bespot en verlaat de stad voorgoed met de staart tussen de benen. Op deze gedenkwaardige lezing van Domela Nieuwenhuis, in 1885, komt mijn vader er een kwarteeuw later terug.

5

‘Enschede was een rode fabrieksstad, een bolwerk van socialisme, communisme en anarchisme, waar bittere armoede heerste. Een stad waarvan zelfs de ruïnes, achtergebleven van vele branden en oorlogen, geplunderd werden door de heren fabrikanten. Waar de arbeiders stille wrok koesterden tegen het misdadige beleid van de arbeidgevers en in gedempte onvrede leefden met het ondeugdelijke stelsel. Nergens in het land was het klassenverschil tussen werkvolk en industriëlen zo groot. Hoewel de slavernij ook daar was afgeschaft hadden de arbeiders net zoveel rechten als de vroegere lijfeigenen, hun voorouders. Enschede was een moderne slavenkolonie waar elke opstand tegen de legale slavenhouders in de kiem werd gesmoord. Elke staking werd gebroken. Als om een vesting lagen overal rond de stad detachementen Rijksveldwacht en Koninklijke Marechaussee gelegerd, die bij de eerste onrust in de arbeidersscharen de textielstad bestormden en met klewang en blanke sabel orde en rust herstelden. De eerste staking in Nederland vond in Enschede plaats.’ (Uit: De Hunnen)

6

Beide broers werden door de geheime dienst in de gaten gehouden, vanwege hun – in de ogen van de autoriteiten – anarchistische sympathieën. Uit een dozijn geheime stukken die uit het Nationaal Archief zijn opgedoken komt naar voren dat ze vrijwel dag en nacht bespioneerd zijn geweest. Alles wordt vermeld: met wie ze omgaan, bij wie ze op bezoek zijn geweest, welk café of restaurant ze hebben bezocht, hoe lang ze daar zijn gebleven, op welk adres ze overnachtten. In september 1901 meldt het hoofdbureau van politie te Amsterdam aan alle andere politiediensten het signalement van de twee Cremers. Een waarschuwing dat ze de grens over zullen gaan en dat dat meteen gemeld moet worden aan de omliggende landen. Belgische agenten van het Ministère de la Justice en van de afdeling ‘geheime dienst’ van de Direction Générale de la Sûreté Publique et des Prisons hadden de Amsterdamse politie erop geattendeerd dat er een bevel tot uitzetting tegen Cornelis was uitgevaardigd omdat een maand eerder een aan hem geadresseerd pakket met een groot aantal anarchistische brochures vanuit Genève op zijn adres in Luik was bezorgd.

Een alerte Directeur de la Sûreté laat weten:

‘Recentelijk is geconstateerd dat tien exemplaren van het anarchistische blad “Het ontwaken” uitgegeven door een zekere Louis Bertoni, rue des Savoises 6, in Genève, gedurende vijftien dagen verstuurd zijn uit Parijs naar twee krantverkopers in Luik, beiden van Belgische afkomst en helemaal niet bekend als anarchisten.

11 februari j.l. is er een pakket met een grote hoeveelheid anarchistische boeken in Luik aangekomen, afkomstig uit Genève, aan het adres van een zekere Cremer, Cornelis, geboren te Enschede (Nederland) op 12 december 1872, bekend als verkondiger van anarchistische ideeën.

Deze buitenlander is momenteel het onderwerp van een verordening van uitzetting.

Dit zijn de titels van de boeken waar het om gaat:

Onder boeren door Errico Malatesta;

Het liederenboek van de rebellen;

De anarchie is onvermijdelijk van Piërré Kropotkine;

Waarom we internationalisten zijn;

De priester in de geschiedenis van de mensheid door Roméo Manzoni.'

Op 30 september 1901 geeft het Gerechtshof te Arnhem, de directeur van politie J.J. de Meyier van het parket van de procureur-generaal, een nieuw signalement door aan de minister van Justitie te 's-Gravenhage. Enkele dagen daarvoor, op 28 september 1901, worden in een schrijven van het departement van Justitie, onder het kopje *geheim* en persoonlijk ondertekend door minister van Justitie J.A. Loeff, de heren procureurs-generaal en de fungerende directeuren van politie op de hoogte gesteld van het huwelijk van Cornelis Cremer en Helena Christina Smit en hun vertrek naar Parijs. Eerder dat jaar heeft de voorganger van justitieminister Loeff, Cort van der Linden, dezelfde functionarissen al uitvoerig gewezen op de activiteiten en contacten van Cornelis in socialistische en anarchistische kringen in binnen- en buitenland.

Op 13 april 1901 schrijft minister Cort van der Linden:

‘Ten vervolge op mijn schrijven d.d. 28 Maart jl. no. 65 Afd. Geheim, heb ik de eer UWEG, mede te delen, dat is gebleken dat Cornelis Cremer in Maart jl. enige dagen te Enschede heeft vertoefd en thans weder naar het buitenland, waarschijnlijk naar Engeland, is vertrokken. Naar men zegt leeft hij met de bekende socialiste Geertje Kleefstra.’ Als signalement geeft de minister op: ‘Ouderdom 28 jaren, lengte ongeveer 1.76 M., aangezicht ovaal (ietwat hoekig met scherpe trekken), voorhoofd gewoon, oogen blauw, neus gewoon, mond gewoon, kin ietwat spits, haar blond, wenkbrauwen blond, knevel rossig, postuur flink gebouwd.’ Als bijzondere ken-tekenen worden in de ministeriële brief nog van Cornelis Cremer vermeld: ‘Hij draagt lang haar, heeft een doortas-tend uiterlijk en loopt met groote passen. Door dit een en ander trekt hij bijzonder de aandacht.’ Over de kleding wordt gezegd: ‘Donkere kleding, pelerine mantel, slappe hoed met in het oog vallende breede rand.’ Tot slot weet de minister aan de politieautoriteiten te melden dat Cornelis Cremer Nederlands, Duits, Frans, Engels en Italiaans spreekt. Met dien verstande dat hij de vier buitenlandse talen in zoverre beheerst dat hij zich daarin verstaanbaar kan maken.

Als Cornelis toch weer – ondanks dat zijn signalement in de Nederlandse en Belgische politiebladen vermeld staat – opduikt in Luik, wordt hij samen met zijn ‘concubine’ Geertje Kleefstra tijdens een geheime bijeenkomst van ‘anarchisten’ in een café gearresteerd. Samen met geest-verwanten als Jean Suiffon, en zijn concubine Eugénie Chérière, Joseph-Pierre Souvairan, diens concubine Helène Charly, Philibert Mouchet en Seraphin Auguez. Zij staan allen in de internationale opsporingsregisters

vermeld als *militants anarchistes*. Ze zijn aangegeven door politespion Laurent Camperte.

7

Ook de gangen van mijn vader worden nauwlettend in de gaten gehouden en ook hij is opgenomen in het *Algemeen Politieblad*. Hij woont met vrouw en kind bij zijn ouders in Enschede, maar al gauw keert hij in zijn eentje terug naar Amsterdam om als monteur te gaan werken bij de Elektrotechnische Fabriek NV Groeneveld van der Poll & Co (het latere Getronics). Hij maakt in die tijd ook zijn eerste reizen, onder meer een tocht met een kameraad naar Rome. Na veel ontberingen bereikt het tweetal per schip Genua, maar dan is hun geld op. Omdat de Italiaanse wet voorschrijft dat vreemdelingen die het land binnen willen komen over omgerekend ten minste 14 gulden moeten beschikken, lijken mijn vader en zijn kompaan daar te stranden. Dankzij de welwillende hulp van de Nederlandse consul in Genua kan via Florence en Milaan de terugreis worden aanvaard.

Terug in Amsterdam blijkt – zonder dat Cremer dat weet – dat Justitie hem op de voet heeft gevolgd tijdens zijn voortijdig afgebroken trip naar Rome. Al op 20 augustus 1903 schrijft de procureur-generaal van het Gerechtshof in Amsterdam aan de minister van Justitie dat ‘een zekere Jan Cremer’, die ruim een jaar als monteur werkzaam is geweest bij de firma Groeneveld van der Poll & Co, ‘thans op weg zoude zijn naar Rome en de anarchistische beginselen is toegedaan’. De procureur-generaal geeft zijne

excellentie beleefd in overweging, ‘voor zoveel noodig’, de regeringen van Zwitserland en Italië het signalement van Cremer door te geven. Dat signalement luidt als volgt: vrij groot, blond haar, klein kneveltje, zeer mager gezicht, neus groot, mond gewoon, kin iets achteruitwijkend, ziekelijk uiterlijk, is zenuwlijder en dweepziek.

Deze laatste observatie van de agent inlichtingendienst intrigeert mij. Heeft hij wel de juiste persoon geobserveerd of maar in het wilde weg gerapporteerd hoe hij vond dat ‘anarchisten’ er moesten uitzien. Want uit de foto’s die ik van mijn vader heb, en uit de beschrijvingen van degenen die hem meegemaakt hebben, komt een portret tevoorschijn van een wilskrachtige en altijd strijdvarende man, bijna twee meter groot, ‘een knappe man met helblauwe ogen die zich niet van z’n stoel liet praten’, met een houding die ontzag inboezemde.

Uit een geheim rondschrijven van de minister van Justitie van 20 augustus 1903 blijkt dat de autoriteiten de gangen van mijn vader zijn nagegaan via diens werkgever, de firma Groeneveld van der Poll & Co. Cremer heeft het bedrijf, waar hij dan ruim een jaar heeft gewerkt, simpelweg meegedeeld dat hij van plan was naar Rome te gaan. En dan schrijft de minister van Justitie: ‘Hij schijnt inderdaad op weg daarheen te zijn, daar bovengenoemde firma van hem prentbriefkaarten ontving uit Marseille, Genua en Luzern.’

Als Cremer terugkeert van zijn voortijdig afgebroken reis naar Rome, kan hij niet meer bij Groeneveld van der Poll aan het werk. Zijn vroegere werkgever is onder druk gezet door de justitiële autoriteiten. Hij is genooddaakt zijn heil elders te zoeken. Op 6 juni 1904 treedt Cremer als monteur in dienst bij de Electriche Centrale Drieber-

gen-Doorn. Hij tekent een contract, waarbij hem ‘een vast salaris van 14 gulden per week, vrije woning, vrij gebruik van steenkolen voor huishoudelijk gebruik en elektrisch licht voor verlichting zijner woning’ in het vooruitzicht worden gesteld.

Cremer heeft zich langzamerhand ontwikkeld tot een kundig vakman met buitengewone kennis van elektriciteit. Zo worden het seminarie van priester, dichter en staatsman Dr. Schaepman in Driebergen en het Kasteel van Amerongen door hem ‘electricch geïnstalleerd’.

8

‘Overal, waar ge de namen “Ford” en “Philips” aantreft, is het de beschaving van motor en electriche gloeilamp, die de paarden- en ezelskracht en de olielamp verdringt. Of deze beschaving of technische vooruitgang zóó ’t heet, den mensch gelukkiger maakt? Maakt het den mensch gelukkiger, als hij zich weet te verplaatsen op vier wielen met motor (want niets anders is ’n zóó verheerlijkte en door zoovelen begeerde automobiel) met een snelheid van honderd kilometer per uur – of te voet zich voortbeweegt met een snelheid van... vijf kilometers? Is snelheid een factor in de te verkrijgen som van geluk? Indien dit zoo zou zijn, welk een kapitale som van geluk zal dan een taxi-chauffeur wel hebben te incasseren?’

9

In de decembermaand van 1910 is mijn vader na een lange periode in Zürich, waar hij electriche installaties heeft aangelegd bij Automobilenfabrik Ajax, in Enschede teruggekeerd. In mei 1911 krijgt hij een baan aangeboden bij

de firma Stork Hofstede Crull, het latere D.W. Stork en het vroegere Twentsch Centraal Station voor Electriche Stroomlevering nv, in Hengelo.

Hij is dan als hun Parijse vertegenwoordiger aangenomen, staat als zodanig in de Franse hoofdstad ingeschreven. Zijn broer Cornelis is daar, na zijn verblijf in Amerika, inmiddels een houthandel annex meubelbedrijf begonnen. Mijn vader hield het al snel in Enschede weer voor gezien en de kans om naar Parijs te gaan grijpt hij met beide handen aan. Vanuit Parijs kan hij weer aan zijn hang naar reizen voldoen door met zijn broer, die in Afrika hout voor zijn bedrijf inslaat, op pad te gaan. Zo maken zij een aantal 'handelsreizen' naar Afrikaanse landen als Ivoorkust, Opper-Volta en Soudan français. Langdurige reizen door onherbergzame gebieden waar nog geen wegen zijn aangelegd. Met een kolonne dragers dwars door het oerwoud. Onderweg zakendoend met louche stamhoofden, corrupte autoriteiten. Zand en stof, hitte en droogte, verschroeid door het rode Saharazand. Cornelis heeft een handelspost opgezet in Côte d'Ivoire, in Port Bouet, aan de haven van Abidjan. Mijn vader en hij kopen hout op in Opper-Volta, in Ouagadougou en aan de oevers van de Niger rond Bamako. Houtransporten gaan naar de haven van Abidjan aan de Golf van Guinee en van daaruit reizen ze per zeil- of stoomschip via Dakar en de Straat van Gibraltar naar Marseille. Of met vrachtschepen via de Atlantische Oceaan naar Le Havre. Om uiteindelijk per trein de vracht in Parijs afgeleverd te krijgen, waar Cornelis zijn bedrijf heeft aan de boulevard Rochechouart. Beide broers bewonen een groot appartement aan de boulevard Magenta. Cremer voelt zich thuis in de Franse

hoofdstad. Maar ook in Parijs wordt hij na 'n tijdje onrustig en moet hij weer op reis.

10

Vanaf 1912 tot 1920 wordt Cremer door de HEEMAF, zoals de firma Stork Hofstede Crull inmiddels heet, naar Tétouan, Spaans Marokko, en later naar het Midden-Oosten gestuurd, waar hij transporten begeleidt als er in de Arabische woestijn kabels moeten worden aangelegd. Maandenlang blijft hij in de woestijn bivakkeren te midden van woestijnbewoners en keert terug met talrijke foto's, volgeschreven dagboeken en schriften. Voor de brandende zon – voor dag en dauw – de grond zou verbleken, voordat de hanen kraaiden schrijft hij zijn artikelen voor de kranten waaraan hij verbonden is. Materiaal voor zijn lezingen die hij in brede kring gaat geven.

Hij maakt, als hij even vrij is, reizen, onder meer naar het dicht bij Mekka gelegen Petra.

In een interview met de *Haagsche Post* van 17 oktober 1964 had ik me laten ontvallen dat mijn vader voor de HEEMAF had gewerkt. Meteen daarop kwam een afwijzende reactie van de HEEMAF uit Hengelo waarin de woordvoerder er met klem op wilde wijzen dat er geen 'enkele relatie met de heer Jan Cremer Sr. en de HEEMAF NV heeft bestaan'.

In het dagblad *Tubantia*, 17 november 1920, staat vermeld 'dat J. Cremervanaf november 1912 tot 6 maart 1920 in haren dienst is geweest en hem verschillende grotere kracht- en lichtinstallaties opgedragen zijn geworden, welke hij als *leidend monteur* heeft uitgevoerd', een bericht

afkomstig van de Hengelosche Electriche en Mechanische Apparatenfabriek. Dezelfde HEEMAF. Na zijn vertrek daar opent mijn vader zijn eerste zaak voor ‘Aansluitingen aan het Licht- of Krachtnet’, een grote winkel-werkplaats aan de Hoogstraat, het centrum van Enschede. Hij is dan voortaan eigen meester, niemands knecht.

11

‘Van verre komend gegons en gezoem bereikt mijn oor; ik zit in een veld van geluidstrillingen. Ik oriënteer mij niet meer op het kompas, niet meer op de sterren, maar op de aangolvende geluiden. Deze geluiden worden sterker in klankvolume, ze worden duidelijker. De afstand tussen de bron ervan en mij wordt korter. Ik ben genaderd tot de bron van het geluid zelf: kudden kamelen en muilezels doemen op. Zwarte tenten zijn gespannen onder de twinkkelende sterrenhemel.

Wachters in wijde, witte gewaden staan voor de tenten, als standbeelden.

Vrouwen sluipen om de tent of staan verscholen tussen de zeilen. Ze laten mij voorbij gaan. Mijn groet aan de wachters wordt beantwoord met een hoffelijke buiging, met de hand op het hart. De sjeik rijst op van zijn rustbed en heet mij welkom. Ik ben de gast van de nomaden. Ook anderen verheffen zich nu van de grond en begroeten mij beleefd en hartelijk. Het zijn lange kerels, slank als de palmen der woestijn, met intelligente, schrandere gezichten en scherp belijnde trekken. Gelukkig spreekt de sjeik ook Frans. Ik maak hem vleierende complimenten. Hij beantwoordt deze met niet minder vleierende taal. Hij is verrast door de ongewone komst van een vreemdeling, die hem sympathiek is en door het hele kamp als gast zal worden beschouwd.’

Eenmaal terug in Twente blijft hij niet lang zonder werk. Dichter bij huis op het Twentse platteland, maar ook net over de grens, in het *Grafschaft* Bentheim, installeert hij in fabrieken, boerenbedrijven en villa's van grootgrondbezitters, bij de adellijke families, leidingen voor elektrisch licht en sterkstroomvoorzieningen. Door de boeren die het zich in feite niet kunnen veroorloven laat hij zich betalen met antieke koperen ketels en paardenhoofdstellen. Cremer is onafgebroken bouwend in zijn werkplaats, bouwend aan grote motoren, aan water- en zuiveringsinstallaties. Hij heeft intussen – leergierig als hij is – enkele maanden per jaar de studie *Erdwissenschaften* aan de universiteit van het dichtbijgelegen Münster gevolgd en daar bij zijn ingenieursdiploma gehaald. De studie wisselt hij af met zijn werk. De perioden in Enschede gaat hij onder meer aan het werk met het perpetuum mobile. Brullend motorgeluid verstoort de nachtrust in de straat. Hij werkt aan uitvindingen; pompen en machines die water kunnen opdiepen uit de woestijn. Mijn vader had een fascinatie voor natuurverschijnselen als elektriciteit en stralingen.

Hij is boven alles geïnteresseerd in alles wat met elektriciteit te maken heeft en door zijn grondige kennis daarvan in Münster opgedaan wordt hij bij allerlei bouwprojecten betrokken. De werkplaats was mijn avontureland. Hij zal zijn ingenieurstitel niet vaak gebruiken. Een leven lang aanzitten bij vergaderingen, achter bureaus of tekentafels doorbrengen lag niet in zijn aard. Hij wilde het veld in. Zijn handen zijn kennis laten vertalen. Hij liet zich inschrijven als 'monteur kracht-, licht- en hoogspan-

ningsinstallaties'. Zo komt het dat hij wordt aangenomen voor de aanleg van elektriciteit in het eerste particuliere huis in Nederland dat van gasverlichting naar stroom overgaat. Kasteel Twickel in het Twentse Delden. Tijdens zijn werk daar krijgt hij al gauw een verhouding met de kasteelvrouwe, 'Die Mieschen', de barones van Twickel, officieel Marie van Heeckeren van Wassenaer, geboren gravin Marie Amelie Mechtild Agnes van Aldenburg Bentinck. Daar wordt in Enschede besmuikt lacherig over gedaan maar ook schande van gesproken. De barones ging al langer bij de achterdochtige en schuchtere bevolking over de tong als een losbandige vrouw die zich niet aan de adellijke conventies hield en er maar op los leefde. De openlijke affaire met Cremer blijkt zo innig dat niets de barones ervan weerhoudt om hem regelmatig in Enschede op te zoeken. Ze maken wandelingen door het Volkspark, lopen gearmd door de stad om te gaan lunchen in Hotel de Graaff, het trefpunt van de elite en beter gesitueerden in de fabrieksstad.

13

Jan Cremer, mijn vader en de held van dit verhaal, is geboren in 1877 in Enschede.

Enschede stond bekend als de grootste industriestad in het oosten en de lelijkste stad van Nederland. Een gore roetige fabrieksstad in Twente. Een schilderachtige en wilde landstreek aan de Duitse grens, een achtergebleven gebied, met ruwe gewoontes, dat Hollands-Turkije werd genoemd. Het lage land, de vallei tussen de Overijsselse Hewelrug en het Teutoburgerwald, gescheiden door de grens. Een van de armste gedeelten van Nederland. Enschede